

QUBA 1918-CI ILIN APREL-MAY SOYQRIMI DÖVRÜNDƏ

Eldar Əli oğlu Hacıyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HaciEldar55@gmail.com

Açar sözlər: Dövlət duması, Xüsusi Cənubi Qafqaz Komitəsi, fəhlə-əsgər deputatları soveti, İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsi, Əli bəy Zizikski, Mircafər Bağırov

Məqalədə 1918-ci ilin aprel-may aylarında Quba qəzasında və Quba şəhərində yaranmış siyasi durum, müxtəlif siyasi partiyalar arasında hakimiyyət uğrunda gedən gərgin siyasi mübarizə, qəzada sovet hakimiyyətini zorla yaymağa cəhd edən bolşeviklərin daşnaklarla birlikdə törətdikləri ağılasığmaz vəhşiliklərdən və Mircafər Bağırovun həyatının bu qaranlıq səhifələrindən monoqrafik materiallara və arxiv materiallarına istinad edilməklə bəhs olunur.

КУБА В ПЕРИОД АПРЕЛ-МАЙСКОЙ РЕЗНЕ В 1918-ГО ГОДА

Эльдар Гаджиев

Ключевые слова: Государственная Дума, Особый Закавказский Комитет, Совет рабочих-солдатских депутатов, Али бек Зизикски, Мир Джафар Багиров.

В статье освещается политическая обстановка и упорная борьба между различными партиями за власть, неслыханные зверства большевиков и дашнаков в распространение советской власти в Кубинском уезде и в городе Кубе. На основе монографических исследований и архивных данных открывается темные страницы в биографии Мир Джафара Багирова на этот период.

GUBA DURING THE APRIL-MAY MASSACRE IN 1918

Eldar Hajiyev

Keywords: State Duma, Special Transcaucasian Committee, Council of Workers' and Soldiers' Deputies, Alibek Zizikski, Mir Jafar Bagirov.

The article highlights the political situation and the persistent struggle between various parties for power, the unheard-of atrocities of the Bolsheviks

and Dashnaks in the spread of Soviet power in the Guba province and in the city of Guba. On the basis of monographic research and archival data, dark pages in the biography of Mir Jafar Bagirov for this period are opened.

Petroqradda Fevral inqilabı, Dövlət Dumasının çara itaət etməkdən imtina etməsi və Mqvəqqəti Hökumətin yaranması xəbəri 1917-ci il martın 15-də Cənubi Qafqazın inzibati mərkəzi olan Tiflisə çatdı. Müvəqqəti hökumət Cənubi Qafqazda nəzarəti əldə saxlamaq üçün 1917-ci ilin martın 22-də Dövlət Dumasının üzvlərindən ibarət Xüsusi Cənubi Qafqaz Komitəsini təsis etdi. Lakin Xüsusi Cənubi Qafqaz Komitəsinin real hakimiyyətə malik olmaması, əyalətlərlə əlaqənin kəsilməsi yerlərdə real hakimiyyətin sovetlərin və digər inqilabi qurumların əlinə keçməsinə səbəb oldu. Bundan istifadə edən sosial-demokratlar Cənubi Qafqazda vəziyyətlərini möhkəmləndirməyə can atdılar. Nəticədə 1917-ci il martın 18-də Tiflisdə fəhlə-əsgər deputatları soveti yaradıldı. Martın 19-da isə Bakıda fəhlə deputatları soveti yaradıldı. Sovetlər hakimiyyət uğrunda fəal mübarizəyə başladılar. Sovetlərlə yanaşı Bakıda İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsi deyilən orqan da fəaliyyət göstərirdi. Bu təşkilata bütün milli partiyalar və qrupların nümayəndələri, Neft Sənayeçiləri İttifaqı, Bakı şəhər soveti və digərləri daxil idi. Bakı Sovetinin sədrliyinə əvvəlcə S.Şaumyan seçilsə də, tezliklə bu vəzifə eser partiyasının nümayəndəsi Sako Saakyanın əlinə keçdi. Azlıqda qalan bolşeviklər 1917-ci ilin yayından etibarən digər partiyalara qarşı açıq şəkildə konfrantasiyaya keçdilər. 1917-ci ilin oktyabrında Bakı Sovetinə yeni seçkilər keçirildi. Bu dəfə azərbaycanlıların milli partiyası “Müsavat” seçkidə səsərin 40%-ni topladı. Seçkilərdə rus əhalisinin müdafiə etdiyi sosial-inqilabçılar və erməni əhalisinin müdafiə etdiyi “Daşnaksutyun” partiyaları da xeyli səs toplaya bildilər. Menşevik və bolşevik partiyalarına yalnız fəhlələr səs verdiklərinə görə onlar az səs topladılar. Bu seçkilər əyani şəkildə göstərdi ki, Bakıda qüvvələrin formalaşması siyasi əlamət əsasında yox, milli əlamət əsasında gedir.

Quba qəzasında da təxminən buna oxşar vəziyyət mövcud idi. 1917-ci il martın 6-da vergi müfəttişi Aleksandr Canturaşvilinin sədrliyi ilə İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsi yaradılmışdı. Xüsusi Cənubi Qafqaz Komitəsi Quba qəzasına rus ordusunun kapitanı olmuş Əli bəy Zizikskini komissar təyin etmişdi. O, eyni zamanda qəzanın ən iri mülkədarlarından biri idi. Bütün bunlarla paralel olaraq Quba şəhərində yerləşən hərbi hissələrdə əsgər deputatları soveti, 1917-ci il martın ortalarında fəhlə deputatları soveti yaradılmışdı. Göründüyü kimi Quba qəzasında da ikihakimiyyətlik hökm sürürdü.

Qubada mövqelərinin zəif olduğunu dərk edən bolşeviklər “Hümmət” və “Ədalət” təşkilatları vasitəsi ilə şəhərin müsəlman əhalisi arasında təbliğatlarını

gücləndirdilər. Bolşevik təbliğatı əsasən yerli əsgər qarnizonlarında və fəhlə kollektivləri olan yerlərdə aparılırdı.(1)

Qəzada azərbaycanlı əhali arasında siyasi fəallığı artırmaq məqsədi ilə milli ziyalıların nümayəndələr i”Müsavat” partiyasının şöbəsini yaratdılar.Şöbənin yaradıcısı Əbülqasım Rüstəmov, müavin isə Qubanın tanınmış bəy nəslindən olan Əlipənah bəy Şəfəbəyov idi.(2) Bir qədər sonra Əli bəy Zizikski, Həmdulla Əfəndiyev Əfəndizadə tərəfindən” İttihad” partiyasının yerli şöbəsi yaradıldı. Həmçinin 1917-ci ilin mayında Qubada müsəlman milli komitələri yaradıldı və buraya əsasən mülkədarların, tacirlərin, ruhanilərin nümayəndələri daxil idilər. Lakin bu siyasi partiyaların heç biri bütün Cənubi Qafqazda,o cümlədən Quba qəzasında kəskinliyi ilə həllini gözləyən aqrar məsələni həll etmək iqtidarında deyildi. Bolşeviklər qəzada ciddi sosial bazaya malik olmasalar da “ sovet hakimiyyətini müdafiə etmək “ şüarı ilə silahlı milis dəstələri yaradır,qəzanın rus kəndlərinin əhalisini silahlı yolla hakimiyyəti ələ keçirməyə,torpaqları zorla mənimsəməyə çağırırdılar. Əslində Bakıda olduğu kimi qəzalarda da hakimiyyətin silahlı yolla ələ alınması istiqamətində məqsədli və planlı iş aparılırdı. Artıq 1918-ci ilin əvvəllərindən Qubanın erməni əhalisi tələsik evlərini satıb Bakıya köçməyə başladılar.

1918-ci ilin martın axırlarına doğru Bakıda vəziyyət çox təhlükəli xarakter almaqda idi. Bakı Soveti əksinqilabi elementlərə qarşı mübarizə şüarı altında “ Müsavat” partiyasına və onun arxasınca gedən azərbaycanlı əhaliyə qarşı iri miqyaslı silahlı aksiyanı həyata keçirmək ərəfəsində idi. Hərbi əməliyyata rəhbərlik etmək üçün ”İnqilab Müdafiə Komitəsi” deyilən bir orqan yaradılmışdı. Bu Komitəyə bolşeviklərdən S. Şaumyan, P Caparidze, Q. Korqanov, N.Nərimanov, İ. Suxartsev, sağ eser partiyasının lideri S.Saakyan və “Daşnaksutyun” partiyasının Bakı Komitəsinin nümayəndəsi S.Melik-Yolçıyan daxil idi. Bir həftə ərzində, xüsusi ilə martın 30-dan aprelin 2-də daxil olmaqla Bakı şəhərində türk-müsəlman əhalisinə qarşı görünməmiş vəhşiliklər törədildi. Nəticədə Bakı şəhərində 12-min günahsız insanlar soyqırımına məruz qaldılar.

Bakıda baş verən hadisələrlə eyni vaxtda, yəni 1918-ci il martın 30-da Şamaxı qəzasında da azərbaycanlı əhaliyə qarşı dəhşətli cinayətlər törədildi. Erməni-bolşevik silahlı qüvvələri tərəfindən qəzada azərbaycanlılar yaşayan 72 kənd dağıldı, 7-mindən artıq insan,o cümlədən 1653 qadın, 965 uşaq qətlə yetirildi.(3)

Quba qəzası bolşeviklərin özlərinə məxsus şəkildə sovet hakimiyyətini yaymaga cəhd göstərdikləri üçüncü qəza oldu. 1918-ci ildə Quba qəzasında ermənilər 2-3 kənddə kompakt şəkildə yaşayırdılar. Nüfuzlu elitaya malik olmayan ermənilər qəzanın inzibati idarəçilik və ictimai strukturlarında təmsil olunmurdular. Fəhlə-əsgər deputatları sovetində təmsil olunan bolşeviklərin də mövqeyi kifayət gədən güclü deyildi. Bu dövrdə Quba qəzasında real

hakimiyyət Zaqafqaziya Seyminin hakimiyyətini tanıyan İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsinə məxsus idi.

Maraqlıdır ki, Bakı Xalq Komissarlar Soveti əvvəlcə qəzada hakimiyyətini dinc yolla yaymaga cəhd göstərdi. Quba əhalisi ilə danışıqlar aparmaq üçün buraya menşevik əqidəli D.A.Gelovanini göndərdi. Gelovaninin özünün dediyinə görə Xaçmas dəmiryol stansiyasında iki minlik əsgərdən ibarət eşalonla rastlaşır və onlar ona bitərəf şəxs kimi Quba əhalisinə “sovet hakimiyyəyinin qəbul olunması”barədə ultimatumu elan etməsini təklif etdilər.Təklifi qəbul edən D.A.Gelovani əsasən ermənilərdən ibarət olan qoşunla Qubaya daxil olur və əhaliyə sovet hakimiyyətinin qəbul olunması ilə bağlı ultimatumu verir. Bakıda və Şamaxıda baş verən hadisələrdən qorxuya düşən Quba əhalisi ultimatumu qəbul etməyə məcbur olur. Quba əhalisi təxminən iki həftə Gelovanin sovet hakimiyyətində yaşaya bilirlər.Bakı bolşevikləri dərhal həmin hadisə ilə bağlı “ İzvestiya Bakinskoqo Soveta” qəzetində məlumat dərc etdirirlər. Məlumatda qeyd olunurdu ki, aprelin 23-də Qubada şəhər meydanında Sovet hakimiyyəti təntənəli şəkildə elan olundu, zəhmətkeşlər bu hadisəni böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşıladılar.(4).Bakıda və Şamaxıda olan mart hadisələrindən sonra qəzanın komissarı Əli bəy Zizikski dəstələri ilə birlikdə Qubadan çıxmış Nəcməddin Qotsinskinin qüvvələri ilə birləşərək Bakı ətrafında bolşevik-daşnak qüvvələrinə qarşı vuruşurdu.

Qubada sakitlik uzun sürmədi.Qəzanın ətraf kəndlərində yaşayan və sovet hakimiyyətini qəbul etməyən silahlı ləzgi dəstələri üç günlük döyüşlərdən sonra Quba şəhərini tutdular.Döyüşlərdə hər iki tərəf itkilərə məruz qaldı. Döyüşlər zamanı Qubanın dinc sakinlərindən 70-nəfəri həlak oldu. Bolşeviklər Qubanı tərək edərəkən özləri ilə şəhərdə yaşayan bütün rus məmurlarını və bütün erməniləri apardılar. Aparılan əhalinin bir hissəsi yolda həlak oldu. Onlar ləzgilərin,yoxsa bolşeviklərin güllələrindən ölüb,bu məsələ qaranlıq olaraq qalır.

İki həftədən sonra üç tərəfdən Hamazaspın üç minlik silahlı dəstəsi Qubaya daxil oldu. Elə birinci gün şəhərin aşağı hissəsində 715-müsəlman öldürüldü. Onların əksəriyyəti qadın və uşaqlar idi. İkinci gün 1012 nəfər öldürüldü və müsəlmanların əmlakları talan olundu. Hamazaspın Qubada sovet hakimiyyətini bərpa etmək üçün deyil, əhalini cəzalandırmaq üçün gəldiyi şübhəsiz idi. Şəhər idarəsi meyidləri dəfn etmək üçün ondan dəfələrlə icazə istəsə də, rədd cavabı aldı.Yalnız dördüncü gün qollarına ag parça bağlamış ermənilər qubalılara ölümlərini dəfn etməyə icazə verdilər. Lakin küçəyə çıxanların heç biri geri qayıtmadı. Çünki,onların hamısı ermənilər tərəfindən öldürülmüşdü. Meyidlər küçədə 9 gün, yəni ermənilər Qubanı tərək edənə qədər qaldı.

Hamazasp Qubaya gəlişinin dördüncü günü şəhər əhalisini məscidin yanındakı meydana toplayaraq gəlişinin məqsədini açıqladı.” Mən erməni

xalqının qəhrmanı və onun maraqlarının müdafiəçisiyəm. Mən sovet hakimiyyəti tərəfindən iki həftə bundan əvvəl öldürülən ermənilərin qisasını almaq üçün cəza dəstəsi ilə göndərilmişəm.”(5)

Hamazaspa amansız və qanlı əmri kim vermişdi? Təbii ki, S.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti. D.Gelovani öz ifadəsində Qubaya cəza dəstəsinin göndərilməsinin təşəbbüskarı kimi Şaumyanın adını göstərmişdi. Qoşunun göndərilməsi isə bağlı əmri isə hərbi komissar Korqanov vermişdi.

Maraqlıdır, Hamazaspın Qubadakı vəhşiliklərinin dayandırılması nə ilə bağlı olub və ya kimsə bu işdə ona mane ola bilib? Bir qubalı şahidin ifadəsində göstərilir ki, Hamazaspın yanında olan ermənilərdən biri deyib ki, biz müsəlmanların çoxuna ona görə rəhm etdik. Çünki „Molla Hacıbaba çoxlu erməni qadınlarını (Gelovaninin gəşi ərəfəsində) xilas edib. Gelivani isə öz ifadəsində Hamazaspın Qubanı tərk etməsində bir şəxs – Mircəfər Bağırovun rol oynadığını göstərir

Bir neçə il sonra Azərbaycan KP MK-nın I katibi olacaq M.C.Bağırovun Quba hadisələri ilə bəğliliği əsaslı şəkildə araşdırılmalıdır. Çünki onun tərcümeyi-halının bu hissəsi kifayət qədər ziddiyyətli və qaranlıqdır. Amma bir şey şübhə doğurmur ki, bu şəxs Qubada baş vermiş hadisələrə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Onun 1923-cü ildə Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi İdarəsinin sədri işləyirkən yazdığı tərcümeyi-halda qəzada talanlar ərəfəsində və günlərində baş vermiş hadisələrə toxunulur:” Mənim qarşımda bir məsələ dururdu; nəyin bahasına olursa-olsun özümü Bakıya çatdırım Quba qəzasında vəziyyəti detalları ilə şərh edim və hakimiyyəti ələ almaq üçün sanksiyanı xahiş edim. Lakin bu məsələ çətin idi, az qala həyatımı itirəcəkdim. Onda qərara gəldim ki, geriyə, Qubaya qayıdım və mərkəzə xəbər vermədən hakimiyyəti ələ keçirəm. Zizikski və Qotsinskiyə Bakıdan geri qayıdarkan Quba qəzasında möhkəmlənməyə imkan verməkdənsə, öz yoldaşlarım qarşısında məsuliyyət daşımağım daha yaxşıdır. Belə də etdim... Bakı ilə Qızılburun arasında yol açılan kimi Georgi Sturua, Artak(Stambulyants), Barski kimi yoldaşların simasında Bakı Qızıl qvardiyasının ön hissələri ilə əlaqə saxlayıb vəziyyəti ətraflı şəkildə təsvir etdim. Onlar mənə məsləhət gördülər ki, mərkəzin nümayəndəsi kimi Gelovani adlı şəxsi Quba qəzasına aparım.

Qubalıların verdikləri ifadələrdən də aydın görünür ki, onlara sovet hakimiyyətinin qəbul olunması ilə bağlı ultimatum verildə M.Bağırov iki yahudi ilə birlikdə Gelovaninin yanında olub. Sonrakı günlərdə də onu Gelovaninin dəstəsindən olan bolşeviklərlə birlikdə görüblər. Hətta onun mənzilində müsəlmanlar evlərinin yandırılmaması üçün erməni silihlilərinə pullar ödəyiblər.(6) Şahid ifadələrinin birində deyilir:” Doqquzuncu gün müsəlmanlardan qarət olunan əmlak Bağırovun evindən arabalara yüklənərək Ayrapetovun nəzarəti altında şəhərdən çıxarıldı”. Həmin faktı M.C.Bağırovun özü də başqa bir mənada təsdiqləyir: ”Quba qəzasında bir həftəlik sərgərdan

dolaşmadan sonra Hamazaspın dəstələri Quba qəzasında olan qiymətli şeyləri yığışdırıb Bakıya doğru hərəkət etdilər. Mən onun qarşısında az qala diz üstünə düşmək dərəcəsinə ensəm də ondan evləri yandırılmış sakinlərin bəzi məişət əşyalarını qoparıb ala bildim. Həmin əşyalar paylanmaq üçün anbarlara yığıldı (7)

Hələ Hamazaspın gəlişinə qədər M.C Bağırov Gelovani ilə birlikdə Quba şəhərində və yaxın kəndlərdə inqilabi komitələr yaradır, dövlət idarələrini zəbt edir, Qırmızı Qvardiya dəstələri yaratmaqla məşğul idi. Lakin ləzgi dəstələrinin şəhərə hücum etməsi onların bu fəaliyyətlərini yarımçıq qoydu. Qubalılar bir səsle şəhərə qonşu kəndlərdə yaşayan ləzgilərin hücum etdiklərini söyləsələr də, M.C.Bağırov şəhərə hücumun Əli bəy Zizikski tərəfindən təşkil olunduğunu söyləyir. Əli bəy Zizikskinin şəhəri tutmasından sonra M.C.Bağırov daha şəhərdə qala bilmir. O, Gelovaninin dəstəsinə qoşulub getməyə məcbur olur.

Bəs necə oldu ki, M.C.Bağırov Hamazaspın dəstəsi ilə birlikdə yenidən Qubaya qayıtdı? M.C.Bağırov öz tərcümeyi halında bu məsələyə aydınlıq gətirir:

“Petrovskdan gələn daşnak dəstələrinin nəzarəti altında biz dəmir yolu boyunca geri çəkildik. Biz Dərbəndə çəkilmək qərarına gəldik. Oraya çatanda yoldaş Naneyşvilinin Şimali Qafqazdan qayıdan eşalonları ilə qarşılaşdıq. Müşavirə etdikdən sonra dağılmış dəstələri yenidən bərpa etmək və Quba üzərinə yeni hücum hazırlaşmaq üçün Bakıya tərəf hərəkət etmək qərarına gəldik... Çox böyük çətinliklə Dəvəçiyə çatdıq. Bu zaman Bakı istiqamətindən daşnak liderlərindən biri olan Hamazaspın dəstələrindən ibarət 4 eşalon görüldü. Hamazasp elan etdi ki, mərkəzin-şəxsən yoldaş Şaumyanın əmri ilə Qubaya hərəkət edir ki, oranı yer üzərindən silsin..Onlar yoldaş Naneyşvilidən bizim partiyanın bir nəfər nümayəndəsinin onlara qoşulmasını xahiş edir. Uzun müddət düşündükdən sonra Naneyşvili mənə onlarla getməyi təklif etdi. Bu dəstənin nələr edəcəyini əvvəlcədən bildiyim üçün qəti şəkildə etirazımı bildirdim.”(8)

Lakin M.C.Bağırov öz iradəsindən asılı olmasa da, Hamazaspın dəstəsi ilə Qubaya gəlməli olur və bu faciəni öz yerliləri ilə birlikdə yaşamaq olur. Gelovaninin sonralar verdiyi ifadələrdən aydın olur ki, M.C.Bağırov bu dəhşətli faciənin dayandırılması üçün cəhd göstərib. Gelovaninin dediklərindən: “Caparidze mənim keçmiş köməkçim M.C.Bağırovun imzası ilə teleqram almışdı. Teleqramda qubalılar məni onları xilas etmək üçün Qubaya çağırırdılar. Çünki, Hamazasp hər tərəfi yandırır və məhv edirdi. Mən razılaşdım, geniş səlahiyyətlər alıb yola düşdüm. Mən Hamazaspı burada etdiklərinə görə qınadım... ona dəstəsi ilə Qubanı tərk etməsini təklif etdim. O, əvvəlcə tərəddüd etdi, sonra isə elan etdi ki, gedəcək və həqiqətən də burada olduğunun 9-cu günü bütün dəstəsi ilə çıxıb getdi.”(9)

Hamazasp Qubanı tərkdən 4 gün sonra A.Caparidzenin fəvqaladə səlahiyyətli nümayəndəsi Levon Qoqoberidze Qubaya daxil olur. O, nəinki M.C.Bağirovu dinləmir, hətta onu 4 yoldaşı ilə birlikdə həbs etdirir. Qubaya yeni hücumun ola biləcəyi barədə məlumat alan M.C.Bağirov Qubadan qaçaraq Bakıya gəlir və Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulanadək buraya qayıtmır.

Hamazaspın Quba qəzasında olduğu müddətdə törətdiyi hadisələr aydın şəkildə göstərir ki, onun buraya gəlməkdə məqsədi ləzgilər ilə Gelovaninin dəstələri arasında olan döyüşlərdə öldürülən 3-5 erməninin qisasını almaq yox, Qubanın minlərlə dinc əhalisini yer üzərindən silmək, onları doğma torpaqlarından qovmaq olub. Çünki onun dəstəsi Qubaya doğru hərəkət edəndə və geri qayıdan da dəmir yolunun hər iki tərəfində yerləşən müsəlman kəndlərinə hücumlar etmiş evləri yandırmış, əmlakları talan etmiş və qarşılarına çıxanları güllələmişdilər. 1918-ci il aprelin axırlarından-mayın ortalarına qədər olan müddətdə Quba qəzasında Hamazaspın dəstələri tərəfindən ən azı 167-kənd qarət olunub yandırılmışdı. Həmin kəndlərdə mindən çox insan öldürülmüşdü (10)

Qəzanın ətraf kəndlərinin əhalisi Qubada baş verən hadisələrdən xəbərdar edildiklərinə görə vaxtında evlərini tərkdən gizlənmə bilmişdilər. Qəzanın Müşkür sahəsinin Seyidlər kənd sakini Hacı Seyid Əbdülxəlil Hacı Seyid Əli oğlunun təhqiqata verdiyi ifadədən aydın olur ki, onların kəndinin əhalisini və digər müsəlman kəndlərinin əhalisini ermənilərin hücumları ilə bağlı qəzanın rəisi Əli bəy xəbərdarlıq etmişdi. Təbii ki, bu da Bakı və Şamaxı ilə müqayisədə Quba qəzasında insan tələfatının xeyli az olmasına səbəb olmuşdur.

İki həftə ərzində dağlarda və meşələrdə ac, sərgərdan dolanmaqdan əldən düşən kəndlilər Hamazaspın dəstələri tərəfindən dağıdılmış kəndlərinə qayıdanda ələcsizlikdən istənilən hakimiyyəti qəbul etməyə hazır idilər. 1918-ci ilin iyulunda Quba qəzasının 77 kəndində kəndli deputatları sovetin yaranması bununla birbaşa əlaqəli idi.

Quba qəzasında bolşevik hakimiyyəti beləcə 1918-ci ilin avqustun 1-qədər mövcud oldu. Həmin tarixdə Bakı Xalq Komissarları Soveti istefa verdi və onun yerində Mərkəzi Xəzər Diktaturası quruldu. Bundan sonra bütün Azərbaycan qəzalarında, o cümlədən, Quba qəzasında rəsmi hakimiyyət demək olar ki, yox idi və şərait əvvəlki yerli idarəçilik orqanları tərəfindən nəzarətdə saxlanılırdı.

1918-ci il mayın 26-da Cənubi Qafqaz Seymi buraxıldı və Seymin azərbaycan fraksiyası mayın 27-də Milli Şura yaratdı. Milli Şura mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ilə bağlı İstiqlal Bəyannaməsini elan etdi. 1918-ci il iyulun ortalarında AXC hökuməti xarici işlər naziri M.Hacınskinin məruzəsini dinləyərək respublikada baş verən hadisələrə, o

cümlədən dinc müsəlman əhalisinə qarşı törədilən vəhşiliklərə hüquqi münasibət bildirməyi zəruri saydı.

Nazirlər Şurası 1918-ci il 15-iyul tarixli iclasında “Avropa müharibəsi başlayan vaxtdan Cənubi Qafqazın bütün hüdudlarında müsəlmanlara və onların əmlaklarına qarşı törədilən zorakılıqların tədqiqi üçün” Fövqalədə İstintaq Komissiyası yaratdı. Əvvəllər 7 nəfərdən ibarət olan komissiyaya Ələkbər bəy Xasməmmədov sədrlik edirdi. Sonralar komissiyanın tərkibinə təcrübəli hüquqşünaslar əlavə edildi.

1919-cu ilin noyabrında Fövqalədə İstintaq Komissiyası Quba şəhərində və Quba qəzasının kəndlərində zorakılıqlar və talanlarla bağlı komissiya üzvü Novatskinin məruzəsini dinləyərək bu məsələdə günahkar bilinən adamların məsuliyyətə cəlb olunmaları barədə qərar qəbul etdi. Günahlandırılan şəxslərin siyahısında əvvəlcə Hamazaspın, köməkçisi Nikolayın, dəstənin komissarı Veluntsun sonra isə talanlarda fəal iştirak etmiş qubalı ermənilərin adları gəlirdi. Əhali quba ermənilərinin öz qonşularına qarşı törətdiyi vəhşilikləri dərk edə bilmir, çaşqınlıq içərisində qalmışdı. Bir qubalının ifadəsində deyilir:” Məscidin yaxınlığında mən qubalı-erməni Arutyun Mirzəcanovla rastlaşdım. O, mənə dedi ki,əgər ermənilər yüz dəfə də artıq müsəlman öldürsə belə, müsəlmanların etdiklərinə çata bilməz”. (11) Göründüyü kimi burada sinfi düşmənçilik yox, türk millətinə qarşı olan şovnist münasibət qabarıqdır.

Novatskinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən komissiya 1918-ci ilin dekabrında Quba qəzasına gəldi. Müsəlmanların kütləvi qətləri, talanlar və qarətlərlə bağlı yüzlərlə adamların ifadəsi toplanıldı. Bu ifadələr tək müsəlmanlardan deyil, qəzada yaşayan bütün xalqların nümayəndələrindən alındı. Ayrı-ayrı etnik qrupların baş vermiş hadisələrdə iştirak səviyyəsi araşdırıldı. Lakin məhkəmə-istintaq materiallarının azlığı istintaqın siyahısına düşən adamların hamısının cəzalandırılması barədə məlumat əldə etməyə imkan vermir.

Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın qəzalarında dinc müsəlman əhaliyə qarşı törədilən soyqırım cinayətləri məntiqi nəticə ilə sonlanmadı. Məlum olduğu kimi 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi həyatında böyük bir hadisə baş verdi. Müttəfiq dövlətlərin Ali Şurası yekdilliklə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini de fakto olaraq tanıdı. Bu tarixi hadisə ilə əlaqədar 1920-ci il fevralın 9-da əhv haqqında qanun qəbul edildi. Həmin qanunun 2-ci bəndinə əsasən bu qanun qəbul edilən vaxta qədər “milli zəmində baş vermiş bütün cinayət hərəkətləri” təqib və cəzadan azad edilirdi. Həmin qanunun 10-cu bəndinə görə Fövqalədə İstintaq Komissiyasının icraatında olan bütün cinayət işləri birdəfəlik dayandırıldı. Azərbaycanada cəvət qurulduqdan sonra həmin materiallar arxivə təhvil verildi

Aministiya Hamazasp Srvantsyanı layiq olduğu cəzadan xilas edə bilmədi.1920-ci ilin noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulanda Hamazasp Yeravanda qaldı və güman etdiki, ”erməni xalqı qarşısında etdiyi xidmətlərə”görə ona toxunmazlar.Lakin tale erməni bolşeviklərinin simasında onunla çox acı oyun oynadı 1921-ci ilin yanvarın ortalarında Ermənistanın bolşevik hakimiyyəti Ermənistanın möhkəmləndirilməsi planının müzakirəsi adı altında bütün keçmiş zabitləri toplantıya çağırdı.Yeni hakimiyyəti eşitmək üçün 3-minə qədər general və zabit meydana toplandı. Erməni hakimiyyəti onları Bakıya deportasiya etmək qərarına gəldi. Lakin onların yolda üsyan qaldıra biləcəklərindən ehtiyat etdiklərindən həbs olunanları əvvəlcə güllələmək qərarına gəldilər. Güllə səsləri şəhərdə eşidilə biləcəyindən onları kameralarda balta ilə doğradılar. Hamazaspın başı və bədəni o dərəcədə tanınmaz hala salınmışdı ki, oğlu onun meyidini ayağındakı valenkadan (keçədən düzəldilən uzunboğaz ayaqqabı) tanıya bilmişdi..

Ədəbiyyat

1. Рустамбейли М.Г. Борьба трудящихся Кубинского уезда за установление и упрочение советской власти в уезде (1917- 1922 гг.) АҚД, Баку, 1970. С.12
2. Mir Cəfər Bağırovun məhkəməsi. Bakı,1993.s.35
3. Солмаз Рустамова- Тогиди. Куба.(мусульманские погромы в документах). Баку,2010. С.69.
4. Yənə orada, s.72.
5. Azərbaycan Dövlət Tarix Arxivi. F.1061,siyahi 1,iş,96,s.35.
6. Yənə orada, s.34.
7. QARPOD AR, fond.1, siyahi 405, iş.107, s.8
8. Солмаз Рустамова- Тогиди, .. Yənə orada, 81-82.
9. Azərbaycan Dövlət Arxivi, fond.1061, siyahi !. İş 96,s.65
10. Yənə orada,s.102.
11. Yənə orada,s.38.